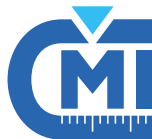

Metrologická návaznost elektrických veličin aneb jaká je návaznost mezi čínským voltmetrem a brazilským ampérmetrem

Martin Šíra

Český Metrologický Institut

verze ze dne 16. 10. 2018

Co je to návaznost?

Návaznosti obecně

Návaznost elektrických veličin

Přehled návaznosti elektrických veličin

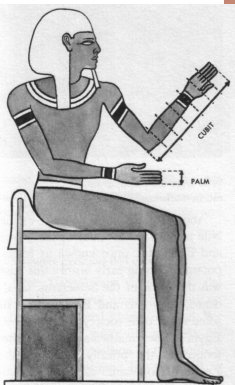
Návaznost jednotlivých veličin

Již staří egyptané, 3000 l.p.n.l

Návaznost délkových měřidel (loket – cubit) na „zlatý etalon“.

Každý měsíc porovnání.

Opomenutí se trestalo stětím hlavy!

Uriah Wellcome: Coudée (règle) de Mâya, ministre des Finances du roi
Toutânkhamon, 1336 – 1327 a.v. J.-C. (18e dynastie)

Průzkumem zjištěno:

- ▶ 37 místních variací stopy
- ▶ 68 variací lokte
- ▶ 83 různých měř pro suché zrní
- ▶ 70 pro tekutiny
- ▶ 63 pro váhy

(Thomas McGreevy, Peter Cunningham (1995). The Basis of Measurement: Historical Aspects Picton Publishing. ISBN 0-948251-82-4.)

Veřejné míry. Příklad z Greenwiche:

Co je to návaznost?

Návaznosti obecně

Návaznost elektrických veličin

Přehled návaznosti elektrických veličin

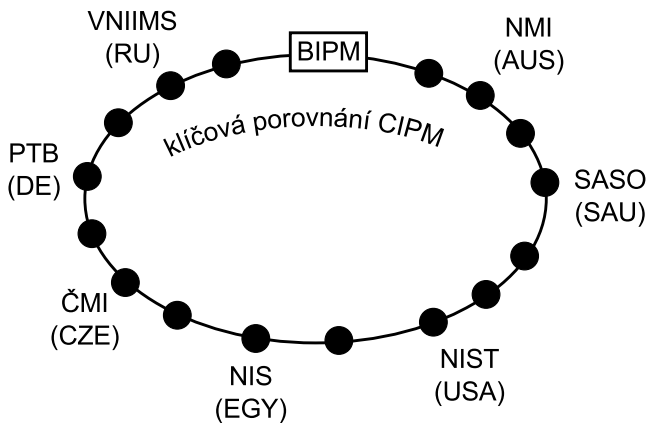
Návaznost jednotlivých veličin

Druhy návazností

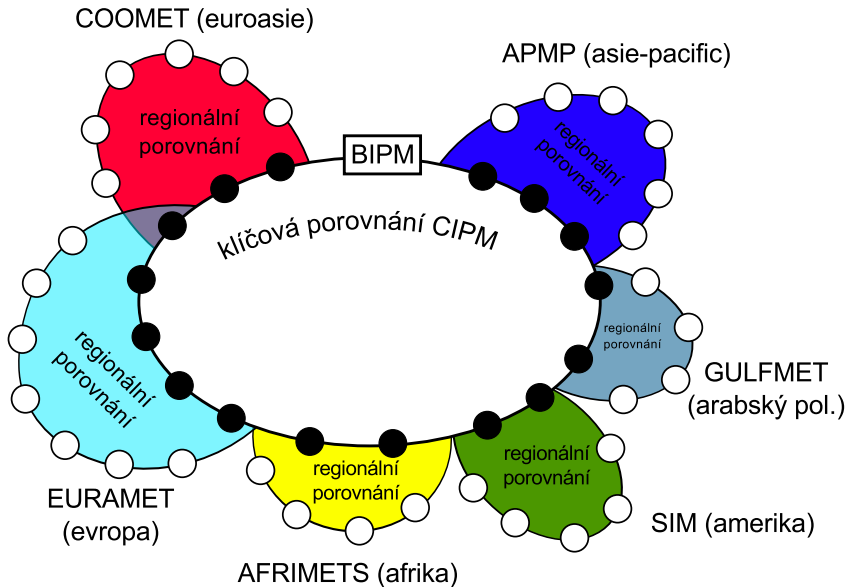
1. horizontální – CIPM MRA
2. vertikální – CIPM MRA
3. jednotková – systém SI

Horizontální návaznost NMI

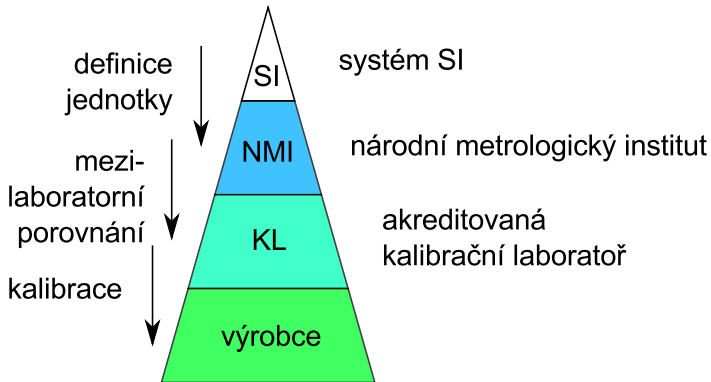

Horizontální návaznost NMI

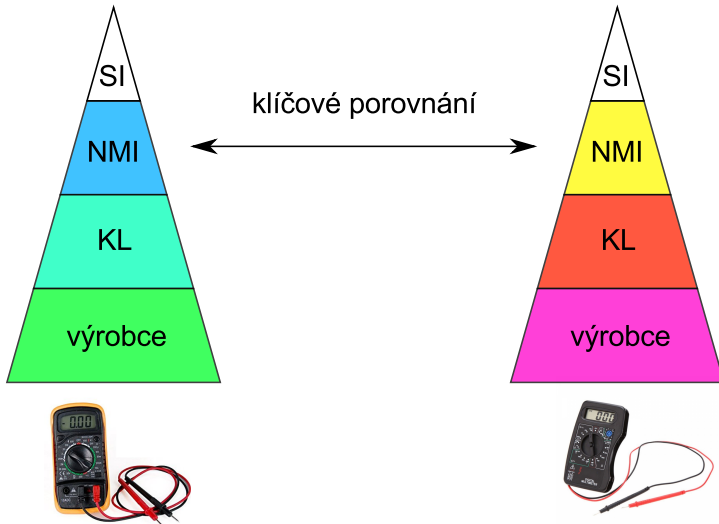

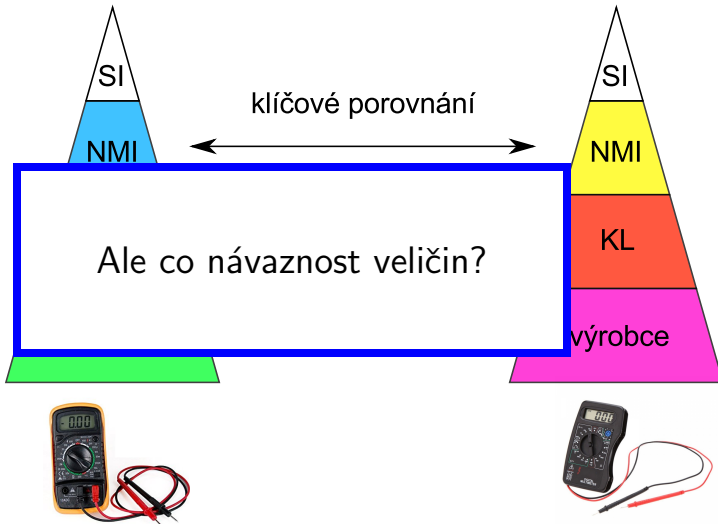
Vertikální návaznost

Vertikální návaznost

Vertikální návaznost

Co je to návaznost?

Návaznosti obecně

Návaznost elektrických veličin

Přehled návaznosti elektrických veličin

Návaznost jednotlivých veličin

Co je to návaznost?

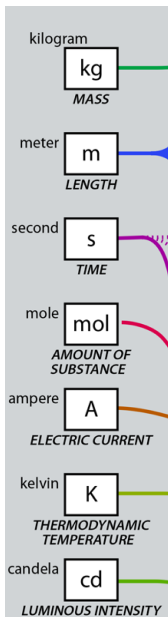
Návaznosti obecně

Návaznost elektrických veličin

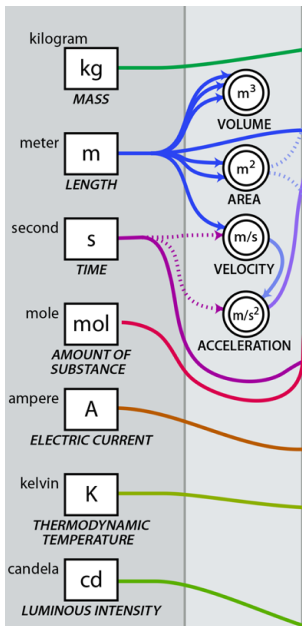
Přehled návaznosti elektrických veličin

Návaznost jednotlivých veličin

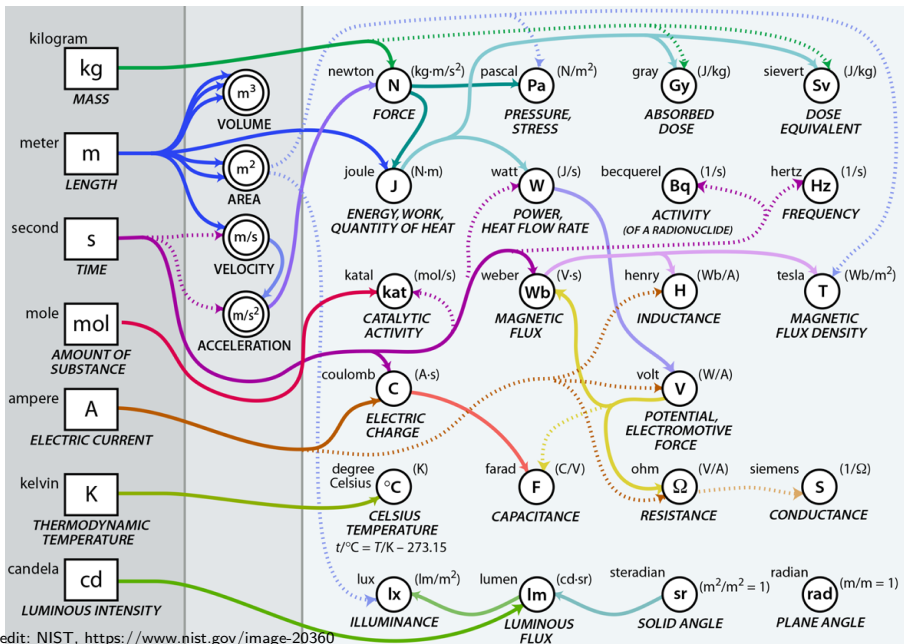
Návaznost podle systému SI – nepoužívá se

Návaznost podle systému SI – nepoužívá se

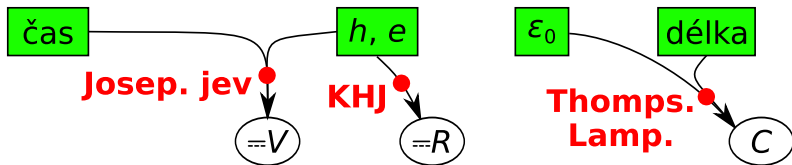

Návaznost podle systému SI – nepoužívá se

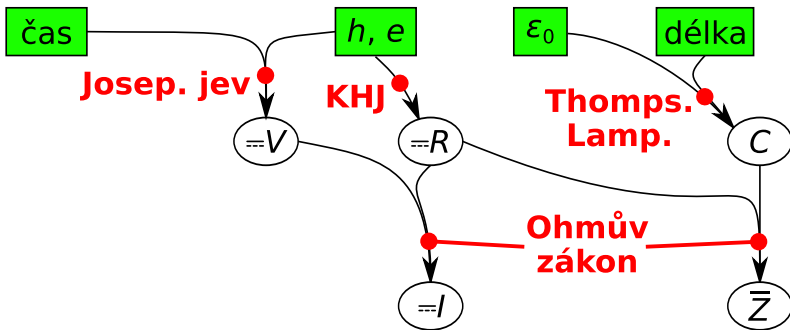

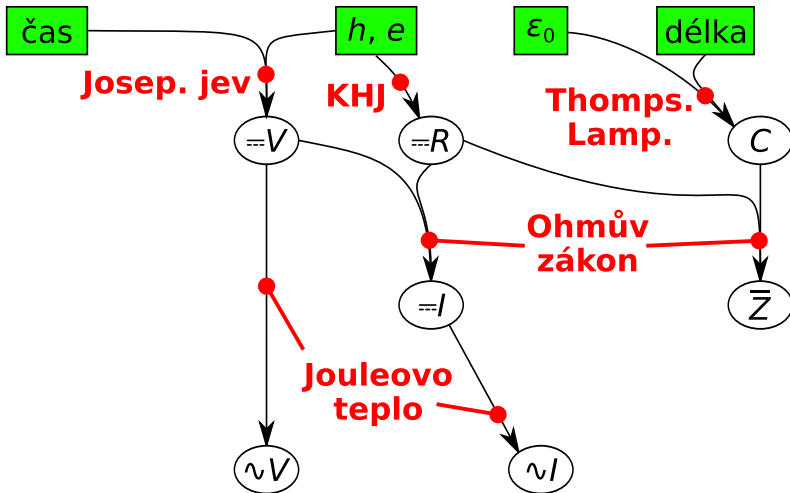
Přehled – praktická návaznost, ss. a nf veličiny

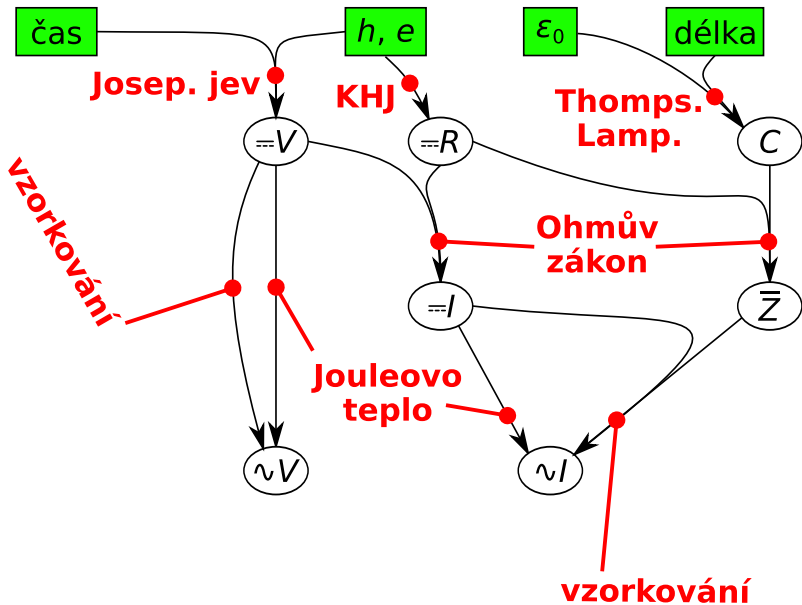
Přehled – praktická návaznost, ss. a nf veličiny

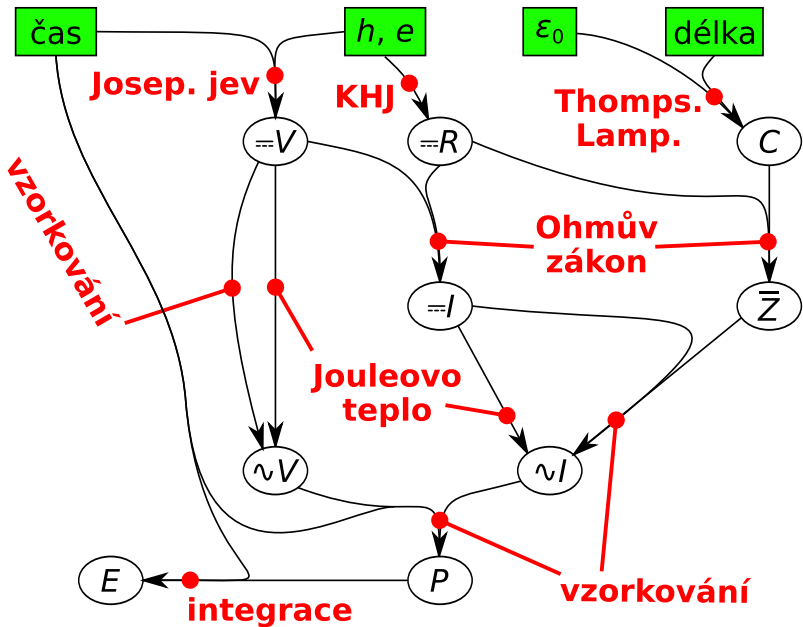
Přehled – praktická návaznost, ss. a nf veličiny

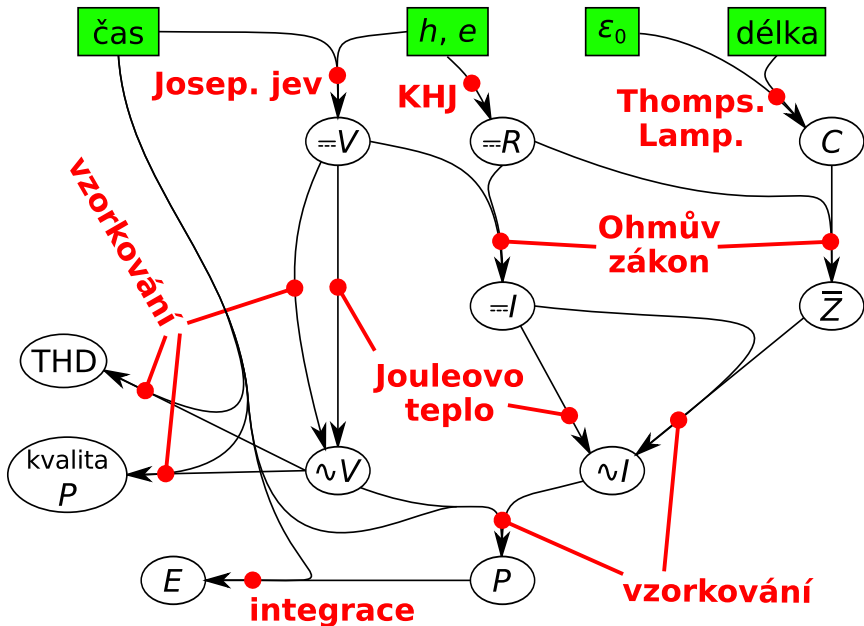
Přehled – praktická návaznost, ss. a nf veličiny

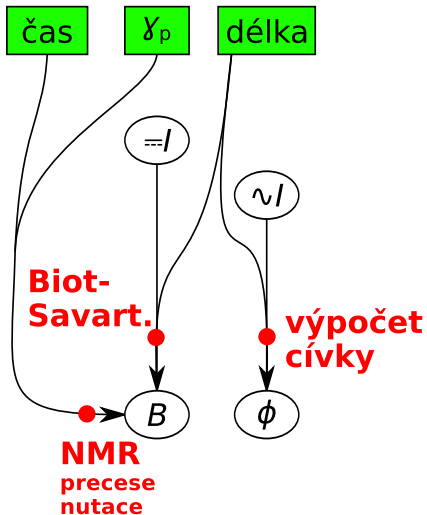
Přehled – praktická návaznost, ss. a nf veličiny

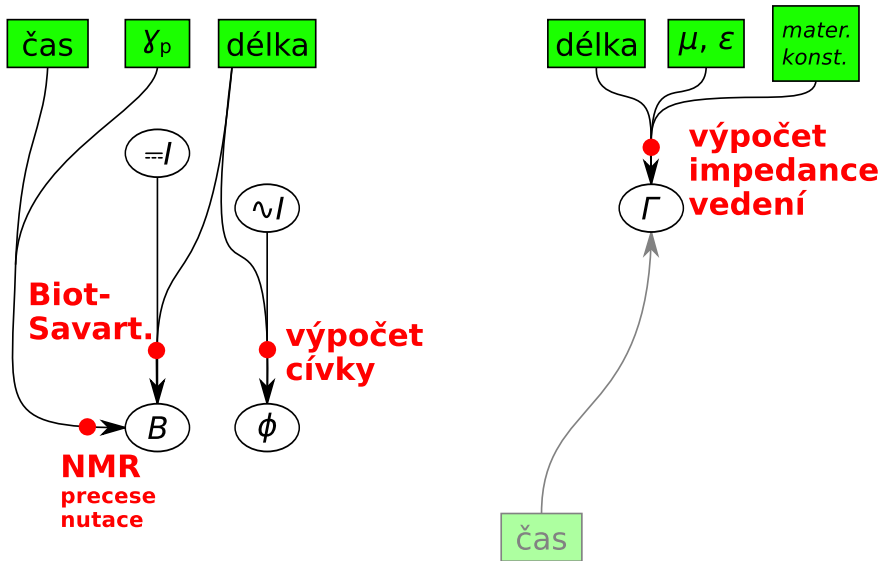
Přehled – praktická návaznost, ss. a nf veličiny

Přehled – praktická návaznost, magnetické a vf veličiny

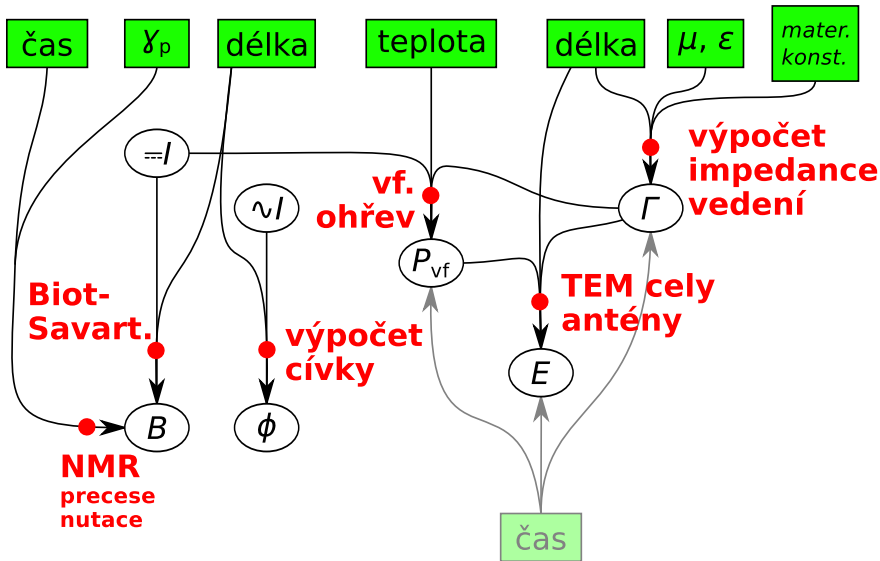

Přehled – praktická návaznost, magnetické a vf veličiny

Přehled – praktická návaznost, magnetické a vf veličiny

Co je to návaznost?

Návaznosti obecně

Návaznost elektrických veličin

Přehled návaznosti elektrických veličin

Návaznost jednotlivých veličin

$\equiv V$, stejnosměrné napětí

Jednotka: V ($\text{kg} \cdot \text{m}^2 \cdot \text{s}^{-3} \cdot \text{A}^{-1}$)

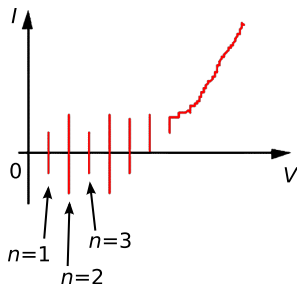
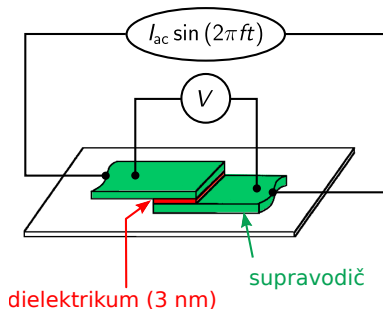
Návaznost na: h , e , čas

Princip: inverzní střídavý Josephsonův jev

Realizace: kvantový etalon ss. napětí

Rel. nejistota: od $1 \text{ nV} \cdot \text{V}^{-1}$ pro -10 až 10 V (bez nej. e , h !)

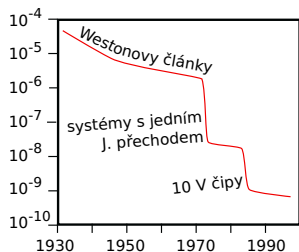
$$V = \frac{n \cdot f \cdot h}{2 \cdot e}$$

$\approx V$, stejnosměrné napětí

Kv. etalon ss napětí:

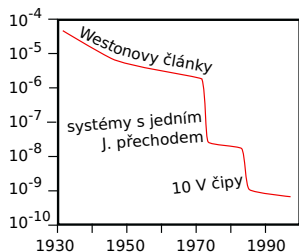
pro $\langle n \rangle = 3$, $f = 75$ GHz je potřeba $\approx 20\,000$ J. přechodů.

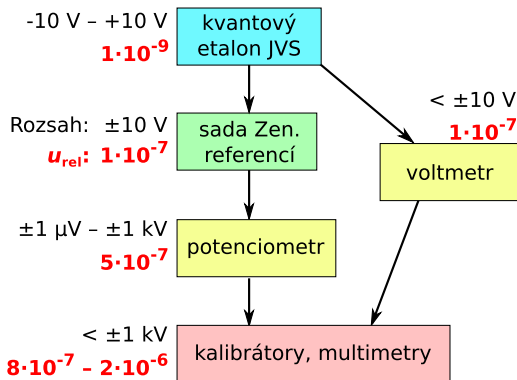
$\approx V$, stejnosměrné napětí

Kv. etalon ss napětí:

pro $\langle n \rangle = 3$, $f = 75$ GHz je potřeba $\approx 20\,000$ J. přechodů.

10.1109/JPROC.2004.833671

R_H , stejnosměrný odpor

Jednotka: Ω ($\text{kg} \cdot \text{m}^2 \cdot \text{s}^{-3} \cdot \text{A}^{-2}$)

Návaznost na: h , e

Princip: kvantový Hallův jev

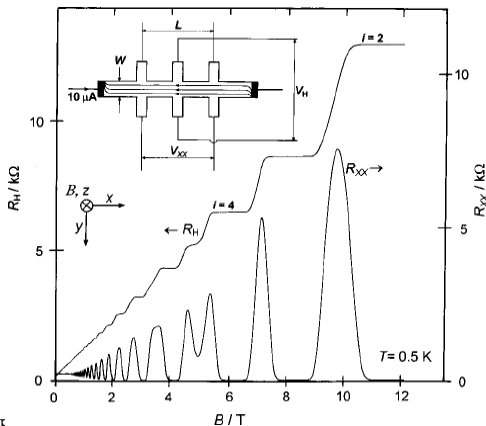
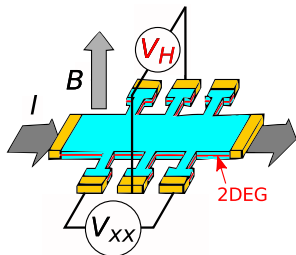
Realizace: kvantový etalon ss. odporu

Rel. nejistota: od $1 \text{ n}\Omega \cdot \Omega^{-1}$ pro $12,9 \text{ k}\Omega$ (bez nejistoty e , h !)

$$R_H = \frac{1}{i} \cdot \frac{h}{e^2}$$

$$R_{H-90} = \frac{h}{e^2} = 25,812\,807 \text{ k}\Omega$$

$$i \equiv 2 \rightarrow R_H = 12,906\,403\,5 \text{ k}\Omega$$

Proudový komparátor – CCC (cryogenic current comparator)

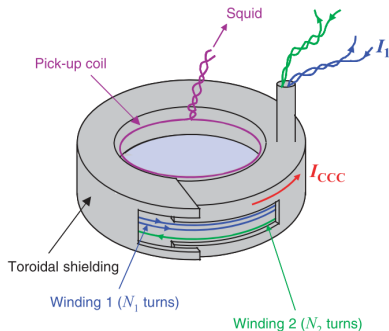
Most tvořený cívkami stíněné pomocí Meissnerova jevu → nulový rozptyl mag. pole.

Cívkami teče proud opačné polarity, SQUID použit jako detektor nulového proudu.

Slouží k porovnání dvou etalonů odporu nebo navázání odporu na KHJ.

Rozsah $0,1 \Omega - 100 \text{ k}\Omega$

Rel. nejistota: od $10 \text{ n}\Omega \cdot \Omega^{-1}$

$\overline{I}$, stejnosměrný proud

Jednotka: A (A)

Návaznost na: $\overline{V}$, $\overline{R}$

Princip: Ohmův zákon

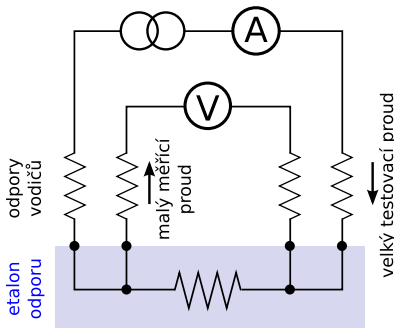
Realizace: přímé zapojení sekundárních etalonů $\overline{V}$ a $\overline{R}$

Rel. nejistota: od $1 \mu\text{A} \cdot \text{A}^{-1}$ pro jednotky A

$$I = V/R$$

Kvantové etalony nejsou (zatím) praktické. Přímé zapojení KHJ a JVS problematické.

Čtyřvodičové zapojení:

C, kapacita

Jednotka: F ($s^4 \cdot A^2 \cdot m^{-2} \cdot kg^{-1}$)

Návaznost na: ε_0 , délka

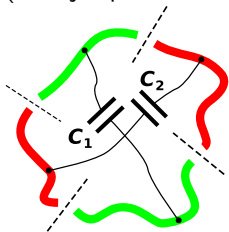
Princip: Thompson-Lampardova teorie

Realizace: vypočítatelný kondenzátor

Rel. nejistota: $10 \text{ nF} \cdot F^{-1}$ pro 1 pF

$$\exp(-\pi \cdot C_1/\varepsilon_0) + \exp(-\pi \cdot C_2/\varepsilon_0) = 1$$

(Platí jen pro nekonečně dlouhé elektrody!)

$$C = \varepsilon_0 \cdot L \frac{\ln 2}{\pi}$$

C, kapacita

Jednotka: F ($s^4 \cdot A^2 \cdot m^{-2} \cdot kg^{-1}$)

Návaznost na: ϵ_0 , délka

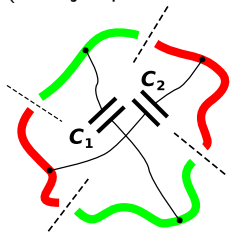
Princip: Thompson-Lampardova teorie

Realizace: vypočitatelný kondenzátor

Rel. nejistota: $10 \text{ nF} \cdot F^{-1}$ pro 1 pF

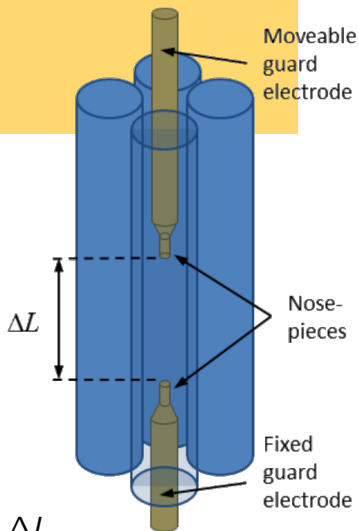
$$\exp(-\pi \cdot C_1/\epsilon_0) + \exp(-\pi \cdot C_2/\epsilon_0) = 1$$

(Platí jen pro nekonečně dlouhé elektrody!)

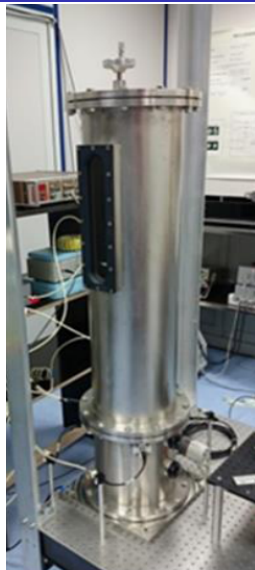
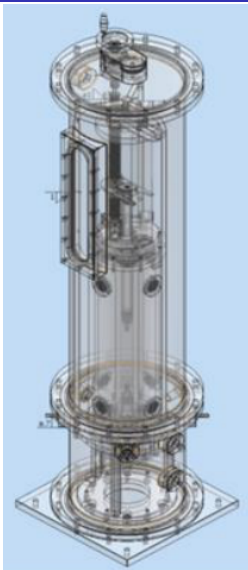
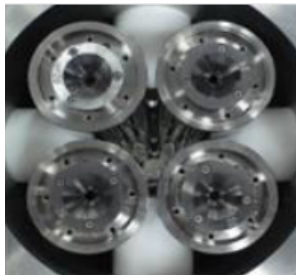

$$C = \epsilon_0 \cdot L \frac{\ln 2}{\pi}$$

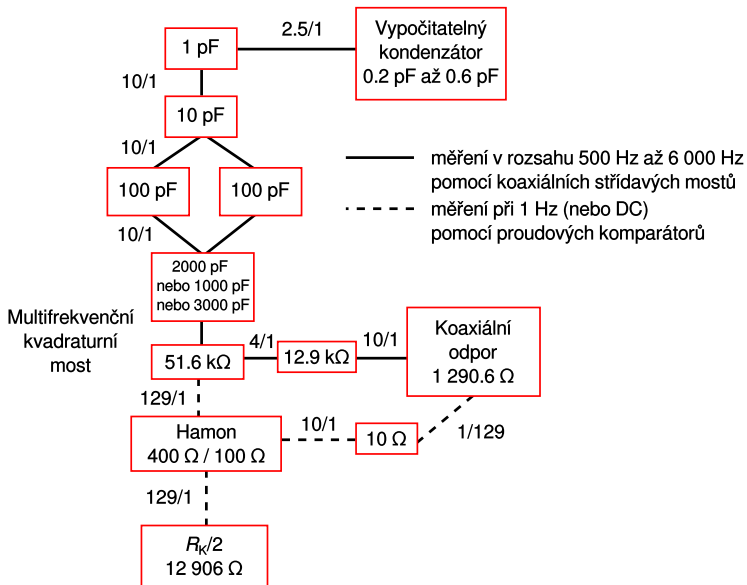
$$\Delta C \approx 1,9 \times 10^{-12} \cdot \Delta L$$

Realizace Thompson-Lampardova kondenzátoru, BIPM

Návaznost Ω a F, BIPM

$\sim I$, střídavý proud

Jednotka: A (A)

Návaznost na: $\sim I$

Princip: Joulův ohřev

Realizace: ac-dc diference

Rel. nejistota: od $2 \mu\text{A} \cdot \text{A}^{-1}$ pro 1 A

Měření teploty odporového členu při ss. a stř. proudu. Pokud jsou teploty stejné, pak je i stejný elektrický výkon a $I_{\text{ac,RMS}} = I_{\text{dc}}$

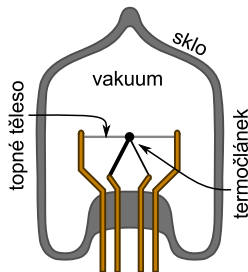
Dopravdy:

$$\delta = \frac{I_{\text{ac,RMS}} - I_{\text{dc}}}{I_{\text{dc}}} \Big|_{T_{\text{dc}} = T_{\text{ac}}} \neq 0$$

Měří se RMS!

SJTC – Single Junction Thermal Converters

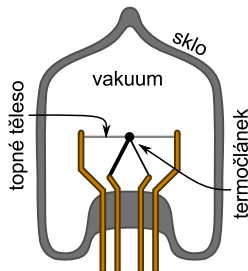
- ▶ vývoj v 50. letech
- ▶ měření teploty: mV s nV nejistotou
- ▶ frekvenční závislost rovná do GHz
- ▶ nejistoty ≈ 1 ppm

měření ac-dc diference

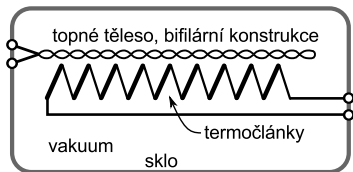
SJTC – Single Junction Thermal Converters

- ▶ vývoj v 50. letech
- ▶ měření teploty: mV s nV nejistotou
- ▶ frekvenční závislost rovná do GHz
- ▶ nejistoty ≈ 1 ppm

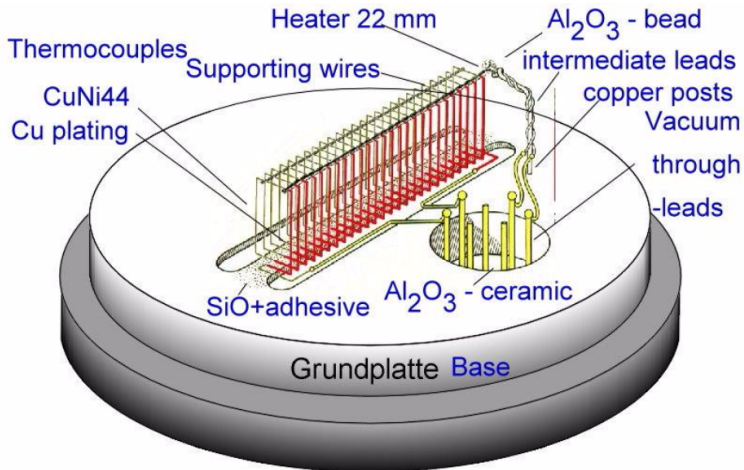
MJTC – Multijunction Thermal Converters

- ▶ vývoj v 70. letech
- ▶ vyšší napětí měření teploty
- ▶ horší frekvenční závislost
- ▶ nejistoty $\approx 0,1$ ppm

schéma MJTC, vyvinuto v PTB

PTB 3-dimensional MJTC

Vlastnosti ac-dc metody

Výhody:

- ▶ relativně jednoduché
- ▶ vysoká stabilita prvků (desítky let)
- ▶ velká šířka pásma: Hz – MHz

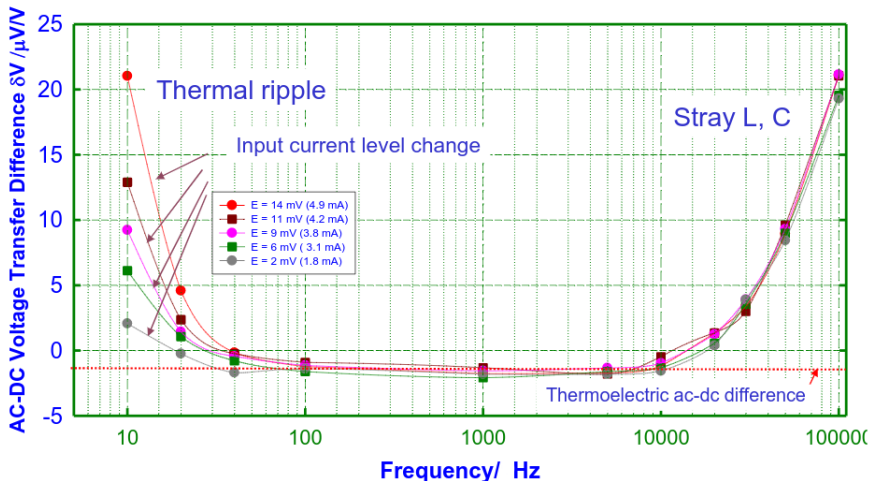
Nevýhody:

- ▶ nelze oddělit šum od měřeného proudu (RMS)
- ▶ dlouhé doby měření (hodiny)
- ▶ zatěžování zdroje proudu

Parazitní jevy:

- ▶ termoelektrické jevy
- ▶ parazitní kapacita/indukčnost prvku
- ▶ skin efekt
- ▶ tepelná kapacita

charakteristika SJTC

2SJTC $90 \Omega / 5 \text{ mA} + \approx 40 \Omega$ series resistor

Dave Inglis NRC, Canada at NIST/SIM Metrology School, Gaithersburg, MD, October, 2013

$\sim V$, střídavé napětí

Jednotka: V ($\text{kg} \cdot \text{m}^2 \cdot \text{s}^{-3} \cdot \text{A}^{-1}$)

Návaznost na: $\sim V$

Princip: Joulov ohřev

Realizace: ac-dc difference

Rel. nejistota: od $1 \mu\text{V} \cdot \text{V}^{-1}$ pro 1 V

Měření teploty odporového členu při ss. a stř. napětí. Pokud jsou teploty stejné, pak je i stejný elektrický výkon a $V_{\text{ac,RMS}} = V_{\text{dc}}$

Doopravdy:

$$\delta = \frac{V_{\text{ac,RMS}} - V_{\text{dc}}}{V_{\text{dc}}} \Big|_{T_{\text{dc}} = T_{\text{ac}}} \neq 0$$

Měří se RMS!

$\sim V$, střídavé napětí

Jednotka: V ($\text{kg} \cdot \text{m}^2 \cdot \text{s}^{-3} \cdot \text{A}^{-1}$)

Návaznost na: $\text{---}V$

Princip: vzorkování

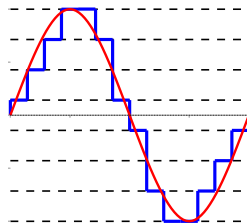
Realizace: analogově digitální převodníky (ADC)

Rel. nejistota: od $1 \mu\text{V} \cdot \text{V}^{-1}$ pro 1V

Rychlé opakované měření napětí.

Navzorkovat nestačí!

K získání $\sim V$ je potřeba
data zpracovat algoritmem:
DFT, fit, ...

Vlastnosti vzorkovacích metod

Výhody:

- ▶ možnost odlišit jednotlivé složky signálu i šum,
- ▶ možnost měřit rychlé děje,
- ▶ vysoké vstupní impedance.

Nevýhody:

- ▶ komplikované zpracování dat,
- ▶ malá stabilita,
- ▶ nutno počítat se šířkou pásma.

Parazitní jevy:

- ▶ kvantizační šum,
- ▶ nelinearita ADC,
- ▶ zkreslení ADC,
- ▶ jitter,
- ▶ chyba algoritmu,
- ▶ . . . .

(Hewlett Packard, Agilent) Keysight 3458

- ▶ nejpřesnější digitizér do ≈ 20 kSa/s,
- ▶ $8\frac{1}{2}$ -místný ($\approx 2^{28}$) vzorkovací voltmetr,
- ▶ konstrukce ze 70. let,
- ▶ 2 metody vzorkování: integrační, hold&sample,
- ▶ dosažitelné rel. nejistoty při ideálních podmínkách $\approx 10^{-6}$,
- ▶ existuje celá kniha věnována nastavení a zpracování dat jenom tohoto voltmetru (multimetru).

$\bar{Z}$, impedance

Jednotka: Ω ($\text{kg} \cdot \text{m}^2 \cdot \text{s}^{-3} \cdot \text{A}^{-2}$)

Návaznost na: R , C

Princip: Ohmův zákon (v komplexní rovině)

Realizace: mosty

Rel. nejistota: od $0,1 \mu\Omega \cdot \Omega^{-1}$

$$Z = V/I, \quad z, v, I \in \mathbb{C}$$

Druhy mostů: indukční, kapacitní, kvadrurní, Maxwell-Wienův, vzorkovací, . . .

Etalony C , L , $\sim R$

Frekvenční rozsah 10 Hz – 100 MHz

Sekundární etalony kapacity ČMI:

křemenné kondenzátory v N_2 , tepl. stabilizace, 10 pF, 100 pF

typický drift >1 ppm za 35 let!

Odvození indukčnosti – Maxwell-Wienův most

Známé C , R_1 , R_2 → změřené L a R_s (Q)

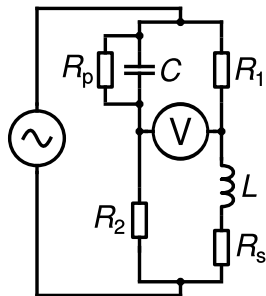
Rel. nejistota: od $1 \mu\text{H} \cdot \text{H}^{-1}$

$$\frac{R_p(R_s + j\omega L)}{1 + j\omega C R_p} = R_1 R_2$$

$$R_s = \frac{R_1 R_2}{R_p}$$

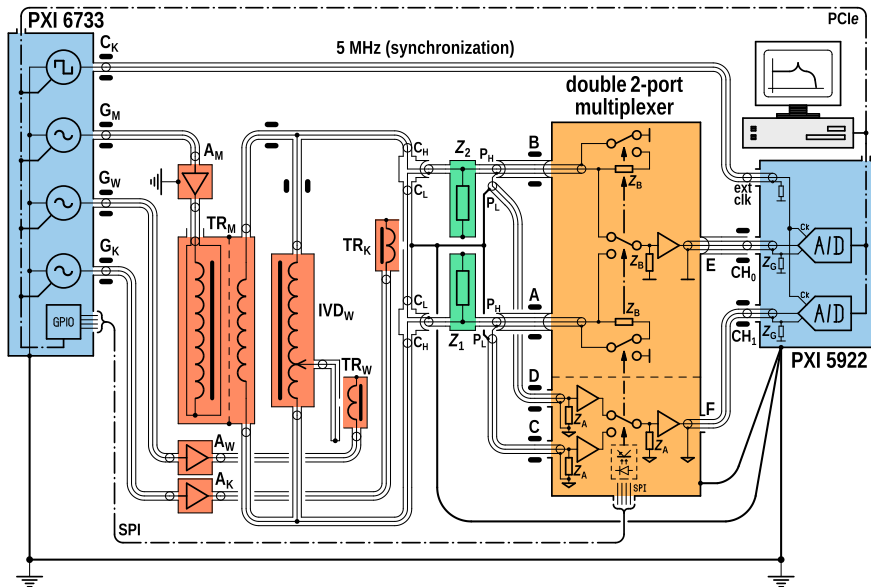
$$L = R_1 R_2 C$$

fázový posuv C vyrovná fázový posuv L

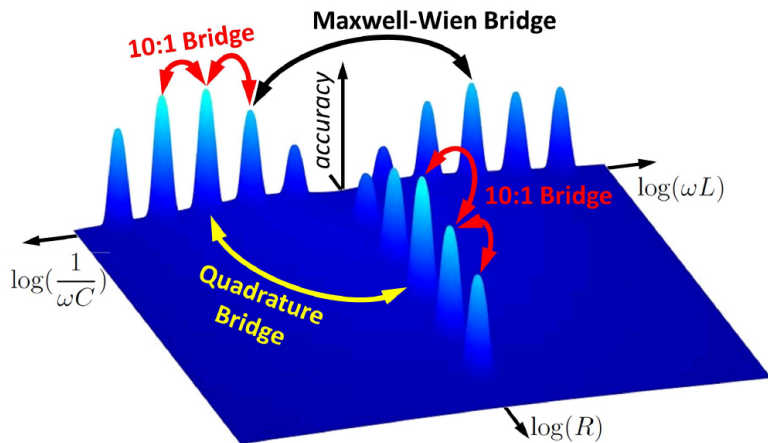

Kvadrurní vzorkovací most pro nízké impedance, ČMI

Přesnost měření impedance v komplexní rovině (klasické metody)

Jednotka: W ($kg \cdot m^2 \cdot s^{-3}$)

Návaznost na: $\sim V$, $\sim I$, čas

Princip: vzorkování

Realizace: voltmetr + voltmetr s bočníkem

Rel. nejistota: od $10 \mu W \cdot V^{-1} \cdot A^{-1}$ pro 1 V, 1 A, 0°

$$P(t) = u(t) \cdot i(t)$$

Na nejpřesnějších úrovních *fantomový* výkon:

Napěťový a proudový obvod **není** galvanicky spojen.

Není potřeba opravdový výkon – zdroje nejsou zatíženy.

Vzorkování:

FFT $\rightarrow$ velké chyby φ pro nekoherentní systém.

E , energie

Jednotka: J ($\text{kg} \cdot \text{m}^2 \cdot \text{s}^{-2}$)

Návaznost na: P , čas

Princip: výkon po daný čas

System na ověřování elektroměrů ČMI:

Návaznost na: $\sim V$, čas

Realizace: vzorkování průběhu napětí

Velké množství sledovaných veličin:

amplitudy, poklesy, podpětí, zvýšení, přepětí, výpadky, zkreslení, interharmonické, rychlé změny napětí, flikry, fázory, frekvence, rychlost změny frekvence, nesymetrie, HDO, ...

Cca 10 **závazných** mezinárodních norem.

Důležité pro:

stabilitu/řízení přenosové/distribuční sítě, ekonomiku, zdravotní důsledky.

B, magnetická indukce

Jednotka: T ($\text{kg} \cdot \text{m}^{-2} \cdot \text{A}^{-1}$)

Návaznost na: $\vec{v} = \vec{v}_p$, γ_p , čas, délka

Princip: Biot-Savartův zákon, nukleární magnetická rezonance: precese, nutace

Realizace: vypočitatelná cívka, NMR spektroskopie

Rel. nejistota: od 2 nT pro 2 mT, 1 A

$< 0,6 \text{ mT}$:

Bakerův solenoid

$$B = K_B \cdot I$$

$0,02 \text{ T} - 2 \text{ T}$:

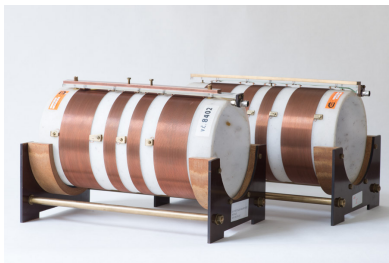
NMR precese ve vzorku vody.

$$B = 2\pi f_p / \gamma'_p$$

$$\gamma_p = 2,675\,221\,900(18) \times 10^8 \text{ s}^{-1} \cdot \text{T}^{-1} \text{ (CODATA 2014)}$$

$0,1 \text{ mT} - 200 \text{ mT}$:

NMR nutace v tekoucí vodě. Magnetování a indukce rezonance jsou prostorově oddělené.

Cívky Barkerova typu, ČMI

Φ , magnetický tok

Jednotka: Wb ($\text{kg} \cdot \text{m}^2 \cdot \text{s}^{-2} \cdot \text{A}^{-1}$)

Návaznost na: $\sim I$, délka

Princip: vypočítatelná cívka

Realizace: Campbellova cívka

Rel. nejistota: od $1 \mu\text{Wb} \cdot \text{A}^{-1}$ pro $10 \text{mWb} \cdot \text{A}^{-1}$

Měření přesných rozměrů cívky

$$\Phi = B \cdot S$$

Druhý způsob: cívky s dvojitým vinutím,
tedy etalony vzájemné indukčnosti

→ návaznost na impedanci.

Cívkové etalony magnetického toku, ČMI

Γ , činitel odrazu

Jednotka: $V \cdot V^{-1}$

Návaznost na: μ , ϵ , délka, materiálové konstanty

Princip: VNA zakončený vypočitatelnou charakteristickou impedancí

Realizace: přesné vzduchové linky

Rel. nejistota: odraz od 2×10^{-3} , přenos od 30×10^{-6}

Charakteristická impedance zkratované linky vypočtena z rozměrů.

Pro koax. vedení:

$$Z = \frac{1}{2\pi} \sqrt{\frac{\mu}{\epsilon}} \ln\left(\frac{D}{d}\right)$$

Doopravdy numerické výpočty s trojrozměrným modelem linky

$$\Gamma = \frac{Z - Z_0}{Z + Z_0} \quad (Z_0 \text{ je referenční imp., např. } 50 \Omega)$$

Parazitní jevy: skin efekt.

Etalonová vzduchová linka s konektory typu N

P , vysokofrekvenční výkon

Jednotka: W ($kg \cdot m^2 \cdot s^{-3}$)

Návaznost na: $---$, Γ , teplota

Princip: vf. ohřev

Realizace: bolometr a kalorimetr

Rel. nejistota: od $1,5 mW \cdot W^{-1}$

Odporový člen součástí
Wheatstonova můstku.
Srovnání s ohřevem $---$.

Kalorimetr měří záření
neabsorbované v bolometru.

Kalorimetr PTB WR-10 pro 75 GHz – 110 GHz

<https://www.ptb.de/cms/en/ptb/fachabteilungen/abt2/fb-22/ag-222/hf-leistung-222.html>

E , intenzita vf. pole

Jednotka: $V \cdot m^{-1}$ ($kg \cdot s^{-3} \cdot A^{-1}$)

Návaznost na: P , Γ , délka

Princip: vypočitatelné cely/komory

Realizace: přesné TEM cely, vlnovody, bezodrazové komory

do 250 MHz: pravoúhlá TEM cela, do $140 V \cdot m^{-1}$

do 1 GHz: pravoúhlá TEM cela, do $60 V \cdot m^{-1}$

300 MHz – 3 GHz: pyramidální TEM cela, do $50 V \cdot m^{-1}$

1 GHz – 2,5 GHz: pravoúhlé vlnovody, do $200 V \cdot m^{-1}$

1 GHz – 18 GHz: bezodrazová komora, do $100 V \cdot m^{-1}$

pravoúhlá TEM cela, ČMI

bezodrazová komora, ČMI

